

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗМІСТУ СТРУКТУРИ САМОСВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ

О.Г. Павлюк

Запорізький національний університет, pavluk.alena@gmail.com

Науковий керівник: кандидат психолог. наук, доцент Н.О. Губа

Актуальність. Динамічний темп сучасного життя відображається на особливостях взаємодії особистості із навколишнім світом та з собою. Якщо свідомість особистості орієнтована на об'єктивний світ, то самосвідомість на внутрішній світ. Являючись ядром особистості, самосвідомість здійснює регулюючий вплив на всі сторони життєдіяльності людини, забезпечує встановлення рівноваги між зовнішніми впливами та внутрішнім станом, визначає формування свідомої поведінки людини. За допомогою самосвідомості особистість пізнає свою сутність, а саме: властивості свого характеру, пізнавальну та емоційно-вольову сфери, потреби, цінності.

Багато років психологи розглядають проблему самосвідомості з різних точок зору, будують нові теорії та структури досліджень. Вивченню самосвідомості присвячена велика кількість робіт таких видатних психологів як Б.Г.Ананьєв, О.О.Бодальов, Л.І.Божович, Л.С.Виготський, І.С.Кон, С.Л.Рубінштейн, В.В.Столін, І.І.Чеснокова та ін. Серед іноземних психологів найбільший внесок у розвиток цієї проблематики зробили Р.Бернс, У.Джемс, Е.Еріксон, А.Маслоу, Г.Олпорт, К.Роджерс, В.Франкл, З.Фрейд, К.Хорні та ін. Вітчизняні і зарубіжні дослідники у своїх наукових працях розглядають різноманітні аспекти проблеми самосвідомості, її структурних компонентів, але й досі єдиної думки з приводу сфери реалізації останніх немає.

Метою статті є теоретичний аналіз, узагальнення та систематизація основних досліджень самосвідомості особистості, які розкривають її зміст через структуру та рівневу будову.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток свідомості та самосвідомості людини є одним із визначальних процесів у ході становлення

її як особистості, індивідуальності, суб'єкта діяльності, спілкування та пізнання. Завдяки самосвідомості людина усвідомлює себе як індивідуальну реальність, окрему від природи й інших людей. Самосвідомість є вінцем розвитку вищих психічних функцій, вона дає змогу людині не лише відображати зовнішній світ, але, виділивши себе у ньому, пізнавати свій внутрішній світ, переживати його і певним чином ставитися до себе. Усвідомлення себе як окремого індивіда передбачає внутрішню цілісність, стійкість особистості, яка незалежно від мінливих ситуацій здатна залишатися сама собою.

За визначенням О.Г. Спіркіна, «самосвідомість передбачає виокремлення і відрізнення людиною самої себе, свого «я», від того, що її оточує. Самосвідомість – це усвідомлення людиною своїх дій, почуттів, думок, мотивів поведінки, інтересів, свого становища в суспільстві».

І.С. Кон вважає, що «життєва функція самосвідомості – не просто дати достовірні відомості про себе, а допомогти виробленню ефективної життєвої орієнтації, включаючи почуття своєї онтологічної прийнятності, цілісності і самоповаги» [3, с. 252].

С.Л. Рубінштейн розглядає самосвідомість як частину структури особистості, а її формування – як невід'ємний елемент становлення людської особистості: «Розвиток в особистості самосвідомості здійснюється в самому процесі становлення і розвитку самостійності індивіда як реального суб'єкта діяльності. Самосвідомість не надбудовується зовні над особистістю, а включається в неї; самосвідомість не має, тому, самостійного шляху розвитку, окремого від розвитку особистості, вона включається в цей процес розвитку особистості як реального суб'єкта як його момент, сторона, компонент».

Серед дослідників існують певні розбіжності стосовно часу формування самосвідомості людини і в розумінні стадіальності її розвитку. Водночас більшість з них визнає, що кожна стадія розвитку самосвідомості детермінована способом життя особистості, її діяльністю та спілкуванням.

Л.Д. Столяренко виокремлює низку критеріїв виникнення самосвідомості особистості: 1) виділення себе з середовища; 2) усвідомлення своєї активності;

3) усвідомлення себе «через іншого»; 4) наявність рефлексії – усвідомлення свого суб'єктивного досвіду.

В.І. Слободчиков і Є.І. Ісаєв розглядають самосвідомість як процес пізнання власного «Я». У трактовці В.І. Слободчикова, самосвідомість є націленістю людини на пізнання своїх фізичних, душевних, духовних можливостей і якостей, на усвідомлення свого місця серед інших людей. На думку автора, самопізнання здійснюється, по-перше, шляхом аналізу результатів власної діяльності, своєї поведінки; по-друге, шляхом усвідомлення ставлення інших людей до особистості (оцінка результатів її діяльності, вчинків, рис характеру, рівня розвитку здібностей, особистісних якостей), по-третє, самопізнання здійснюється шляхом самоспостереження за своїми станами, думками, аналізу мотивів і вчинків. Для дослідження самосвідомості важливе значення має розуміння її структури. Багато психологів дотримуються думки про багаторівневу будову самосвідомості. Зокрема, І.С. Кон виокремлює такі рівні самосвідомості: «... нижній її поверх становлять неусвідомлені, представлені тільки в переживанні установки, що традиційно асоціюються в психології з «самопочуттям» і емоційним ставленням до себе; вище розташовані усвідомлення і самооцінка окремих властивостей і якостей; потім, ці часткові самооцінки складаються у відносно цілісний образ; і, нарешті, сам цей «образ Я» вписується в загальну систему ціннісних орієнтації особистості, пов'язаних з усвідомленням нею цілей своєї життєдіяльності і засобів, необхідних для досягнення цих цілей» [3, с. 279].

В.С. Мухіна розуміє самосвідомість як універсальну, таку, що історично склалася, і соціально обумовлену психологічно значиму структуру, що властива кожному соціалізованому індивіду. Ця структура містить ланки, що складають вміст ключових переживань особистості і виступають внутрішніми чинниками рефлексії, ставлення особистості до самої себе і навколишнього світу. Дослідниця виділяє п'ять ланок структури самосвідомості: 1) - ідентифікація з ім'ям і із замінюючим його займенником «Я», з образом тіла, індивідуальна духовна сутність людини; 2) - прагнення до визнання; 3) - статева

ідентифікація; 4) - психологічний час особистості (індивідуальне минуле, сьогодні, майбутнє, а також історичне минуле, сьогодні, майбутнє свого етносу); 5) - соціальний простір особистості (права і обов'язки). Автор вважає, що ланки самосвідомості формуються у всіх людей, незалежно від приналежності до певного етносу, розрізняючись в змістовному наповненні ланок самосвідомості залежно від характеристик етнічного середовища і від соціальної ситуації розвитку. Цінності, що входять до змісту структурних ланок самосвідомості, переживаються людиною як унікальні особистісні потреби.

Л.С.Виготський вивчаючи проблему самосвідомості зупиняється на шести напрямках, які характеризують її структуру: накопичення знань про себе, зростання їх зв'язності і обґрунтованості; поглиблення знань про себе, психологізація (поступове входження в образ уявлень про власний внутрішній світ); інтеграція (усвідомлення себе єдиним цілим); усвідомлення власної індивідуальності; розвиток внутрішніх моральних критеріїв при оцінюванні себе, своєї особистості, які запозичуються з об'єктивної культури; розвиток індивідуальних особливостей процесів самосвідомості [2, с. 313].

Л.Д. Олійник, аналізуючи структуру самосвідомості також виділяє шість її складових: самопочуття, самопізнання, самооцінку, самокритичність, самоконтроль і саморегуляцію.

М.Й. Боришевський розуміє самосвідомість особистості як складне утворення, структура якого складається з таких взаємозалежних одиниць як самооцінка, домагання, соціально-психологічні очікування й образ «Я». Крім того, він зазначає, що образ «Я» є тим своєрідним каркасом, який служить особистості основою для вибору певної лінії поведінки, виступаючи при цьому як узагальнений глобальний механізм саморегуляції поведінки на особистісному рівні, який забезпечує почуття ідентичності, самототожності людини [1, 77с.].

І.І.Чеснокова вважає, що самосвідомість є «складним психічним процесом, суть якого полягає в сприйнятті особистістю численних «образів» самої себе в різних ситуаціях діяльності і поведінки, в усіх формах взаємодії з людьми і в

поєднанні цих образів в єдине цілісне утворення – в уявлення, а потім і поняття власного Я. У структурному відношенні самосвідомість є єдністю трьох сторін – пізнавальної (самопізнання), емоційно-ціннісної (самоствалення) і дієвольової, регулятивної». На думку дослідниці, самосвідомість з одного боку «мов би фіксує підсумок психічного розвитку особистості на певних етапах, передусім для неї самої; з іншого – як внутрішній регулятор поведінки впливає на подальший розвиток особистості, будучи однією з необхідних внутрішніх умов безперервного розвитку особистості, що встановлює рівновагу між зовнішніми впливами, внутрішнім станом особистості і формами її поведінки» [5, с.48].

Висновок. Таким чином, на основі проведеного теоретичного аналізу можна зробити висновок, що у вітчизняній і зарубіжній психології немає єдиної точки зору стосовно поняття «структура самосвідомості особистості». Найбільш поширеною є думка, що самосвідомість є підструктурою особистості, сутність якої полягає:

1) В усвідомленні особистістю численних образів самої себе в різних ситуаціях діяльності та поведінки, в усіх формах взаємодії з іншими людьми і в поєднанні цих образів у єдине цілісне утворення – Я-образ;

2) В емоційно-ціннісному ставленні до себе як особистості, що формується в результаті співвідношення уявлень про власне реальне й ідеальне Я;

3) Урегуляції власної поведінки і діяльності на основі сформованого Я-образу та ставлення до себе.

Література:

1. Боришевский М.И. Развитие саморегуляции поведения школьников: Дис. в форме науч. доклада... доктора психол. наук : 19.00.07. К., 1992.
2. Выготский Л.С. История развития высших психических функций : собр. соч.: в 6 т.. М.: Педагогика, 1984. Т.3.
3. Кон И.С. В поисках себя: Личность и ее самосознание. М.: Политиздат, 1984. 335 с.
4. Столин В.В. Самосознание личности. М.: Изд-во Московского университета, 1983.
5. Чеснокова И. И. Проблема самосознания в психологии. М.: МГУ, 1977. 150 с.